

УДК 327.5

ТРИ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Віктор Мельник

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Політична антропологія – дисципліна, що досліджує ідейні та ідеологічні особливості розвитку традиційних форм політичного устрою в історичному процесі. Французький антрополог Жорж Баландье також визначав політичну антропологію як «спробу політичного прочитання суспільства» (1967 р.). У фокусі досліджень дисципліни знаходиться політична традиція як ключовий фактор диференціації політичних організацій різних суспільств в історичній динаміці. Видатні політантропологи: М. Мосс (1872-1950 рр.), А. Редкліф-Браун (1881-1955 рр.), М. Лейріс (1901-1990 рр.), Ж. Баландье (1920-2016 рр.), Ж. Дерріда (1930-2004 рр.), Ф. Сяогун (1910-2015 рр.), Л.-С. Сенгор (1906-2001 рр.). В сучасній українській науці політична антропологія переживає період інституціоналізації. Серед піонерів української політичної антропології варто розглядати Валерія Денисенка (Львів), Анастасію Кравець (Дніпро), Михайла Юрія (Чернівці), Федора Кирилюка (Київ). Стаття сконцентрована навколо джерел політичної антропології, історичного аналізу філософських та природознавчих передумов формування цієї наукової дисципліни. Вперше запропонована чітка періодизація політичної антропології, що поділяється на фізико-антропологічний етап (XVII-XIX ст.), соціально-антропологічний етап (XIX-XX ст.) та політологічний етап (з 1949 р.).

Ключові слова: політична антропологія, політична традиція, періодизація становлення політичної антропології, фізико-антропологічний етап, соціально-антропологічний етап, політологічний етап, головні наукові напрямки.

А.Ю. Кравець зазначає, що «політичну антропологію заведено розглядати як окрему наукову дисципліну в межах соціальної антропології» [11, с. 6]. Однак, нові теоретико-методологічні рекомендації Міжнародної асоціації політичних наук (2016 р.), що свідчать про активізацію міждисциплінарних досліджень «глобального політичного різноманіття» [24, р. 13], дозволяють стверджувати, що політантропологія рівнозначно входить, як до складу соціально-культурної антропології, так і до складу політичної науки. Вперше про «політологічність» політантропології написав ще Ж. Баландье в 1967 р. [2, с. 14]. На той момент політологія як самостійна та визнана ЮНЕСКО наука існувала заледве 18 років. Її зміст повністю пов'язувався з фундаментальними працями М. Вебера (1864-1920 рр.), Г. Моски (1858-1941 рр.), В. Парето (1848-1923 рр.), Р. Міхельса (1876-1936 рр.) та знайшов програмний концептуальний виклад у монографіях Д. Істона (1917-2014 рр.) «Політична система: політологічні дослідження про державу» (1953 р.), «Структура політології» (1965 р.), «Розвиток політичної науки» (1991 р.). Зокрема, з іменем Девіда Істона пов'язують ключову для вітчизняної (та пострадянської загалом) політології теорію політичних систем [10]. Він виступив її фундатором і підштовхнув світову політологію до сприйняття категорії «політична система» в якості предмету науки політології. Також Істон пропонував розрізняти теоретичну політологію та прикладну (емпіричну) політологію. Його пропозиція міцно вкорінилась в політологічних дослідженнях. Проте, в рамках теоретичної політології, складовими частинами котрої є історія політичних вчень і теорія політики, місце політантропології, на наш погляд, очевидне та цілком закономірне. По-перше, полі-

тична антропологія вивчає еволюцію політичної думки спільноти (не стільки конкретних мислителів, скільки народні маси – їхні політичні традиції, імплементовані в сучасних політичних процесах і юридичних актах) [9, р. 210]. По-друге, політична антропологія спрямована на дослідження традиційності таких важливих складових категорій «політична система», як концепції політичної влади, політична культура, політичні інститути [12]. Справедливість нашого твердження доведена дисертаційною роботою А.Ю. Кравець на тему «Влада в сучасному політико-антропологічному дискурсі» (2010 р.), яка захищена саме за спеціальністю «теорія та історія політичної думки» [11].

З огляду на специфіку джерел та наукових умов формування політичної антропології ми пропонуємо хронологізувати процес становлення цієї дисципліни по етапах та виокремити відповідні дослідницькі школи та напрямки.

Перший етап – фізико-антропологічний (XVII-XIX ст.).

Цей етап ґрунтувався на встановленні закону про стадіальний характер еволюції людства [3; 7; 18]. Вченими було визначено: зовнішній вигляд, морфологічна структура, соціальні відносини всередині людської популяції постійно міняються під впливом природної мінливості [5; 7]. Філософія стала джерелом появи фізичної антропології – науки про природні джерела людини (її зовнішнього вигляду, параметрів, морфофункціональних трансформацій) [5; 26, р. 554]. Базисом нової науки необхідно вважати дуалістичну концепцію Р. Декарта (1596-1650 рр.) про розмежування тілесного і духовного (1634 р.) [15]. Фізичні антропологи визначили, що обидві субстанції в людській популяції є взаємозалежними та причинно-наслідковими [16]. Значний внесок у формулювання наукових шкіл цього етапу зробив також І. Кант (1724-1804 рр.) трактатом «Антропологія з прагматичної точки зору» (1798 р.). Певні його ідеї розвинув Л. Фейєрбах (1804-1872 рр.), що розглядав людину як об'єкт самопоклоніння. Оформились принципи філософського антропологізму, де людина набувала сакрального значення, яке порівнюється з релігійною святинею. Стараннями Фейєрбаха людина набувала значення «першої субстанції природи», внаслідок чого оформилась концепція вивчення природних процесів через індивіда [21, р. 920–925]. Оскільки вся природа, за твердженням К. Ліннея (1707-1778 рр.) виражається в системній взаємодії автономних елементів, то і людину потрібно вивчати через призму міжособистісної взаємодії у колективі (1735 р.).

Головні наукові напрямки етапу:

- напрямок соціальної генеалогії, що вважав політику залежною від фізичної сторони життя людини, поряд з цим, розглядаючи політичну діяльність в контексті принципу історизму (Г.В. Лейбніц, Т. Юнг, Ш. Бонне, Вольтер, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Г. Міллер, Ж.А. де Кондорсе, Ф. Шеллінг, Ж.Б. де Перт);
- напрямок факторизації людської спільноти, що розглядав політику як джерело самодостатності колективів (Д. Юм, А. Сміт, Ж.Ф. Шампольон);
- напрямок біологізації інтелектуальної діяльності, що розглядав політику як зображення тваринної боротьби за владу (К. Лінней, Ж. де Бюффон, П. Кампер, Ч. Лаєл, Ж. Б. де Перт, Р. Оуен, Г. Мантелл);
- напрямок контрасту осмислення, що в дусі дуалізму тілесності та психіки та пропонував вивчати «усвідомлений» та «неусвідомлений» політичний розум спільнот як єдність протилежностей (Г.Б. Маблі, К. Геллерт, І. Кант, Й.Д. Окерблад);
- напрямок абсолютизації духу, що розглядав політику як фактор розрізнення «тваринного» та «людського» в рамках єдиної природи (Г.В.Ф. Гегель);
- напрямок ідеальної раціональності, що вивчав політичну діяльність як досягнення людськими колективами максимального комфорту відповідного його історичному значенню та місії (І.Г. Фіхте);

- напрямок суцільності та універсальності розвитку всіх явищ природи, що розглядав політику як предмет природознавчого дослідження і водночас відстоював можливість медичної корекції соціальних процесів (Ф. Берньє, С. Гейлз, Ж.Л. Даламбер, О. Шумлянський, П. Шумлянський, Х.Ф. Геллерт, С.А. Тіссо, О. Радішев, С. Крашенніков, К. Щепін);
- напрямок психосоматичного пояснення політики та всіх сторін суспільного життя (С.О. Тіссо, П. Топінар, І. Еккер, Г.Т. Фріч, І.Ф. Блюменбах, М. Дакс);
- напрямок вивчення людства через призму інтелектуальних та класових відмінностей між спільнотами, що пояснював політику як продукт діяльності аристократів та вчених (О. Гамільтон, В. Годвін, Ф. Гізо, Ш. Ленорман, Ф. Ленорман, Е. Берк, Ж.М. де Местр, Л.Г. де Бональд);
- напрямок антропологічного позитивізму, що пропонував досліджувати політику, як механізм і набір природничих закономірностей (О. Конт, Г. Спенсер, К.Т. Ебі, Е.А. Морселлі, Ш.М. Дебієр);
- напрямок філософського антропологізму, що розглядав політику як елемент вищої форми еволюції у природі (Л. Фейєрбах);
- напрямок мальтузіанства (Т. Мальтус, П. Ферхюльст);
- напрямок дарвінізму, що розглядав усі сторони суспільного життя та політику як наслідок хронологізованої біологічної еволюції (Ч. Дарвін, Е. Геккель, П. Брока, А.Р. Уоллес, Т. Гекслі, К. Іков).

В 1859 р. стараннями П. Брока (1824-1880 рр.) відкривається Паризьке антропологічне товариство, а з 1867 р. починає видаватись культовий науковий журнал «Revue d'anthropologie» [5]. До 1860-х рр. синтетичне вивчення людини через призму природничого та філософського об'єктивів дозволило накопичити достатньо фактичного матеріалу для класифікації людської популяції за біологічними принципами К. Ліннея та Ч. Дарвіна (1809-1882 рр.) [4; 5; 13]. Політику відтепер заведено пояснювати «на таксономічному рівні»: наслідком расових, етнічних або племінних властивостей [5]. Фізичні антропологи розробляють ідею, що для кожного народу притаманний свій особливий тип фізичного розвитку (предмет фізичної (біологічної) антропології) та свій особливий тип інтелектуального життя (предмет соціально-культурної антропології) [13; 17; 28]. З огляду на ці антропологічні уявлення про систематику особливостей людського буття відокремлюється закон антропології – вигляд і світогляд людини є динамічними величинами, що піддаються вимірам і базуються на внутрішньовидовій відмінності спільнот [28, р. 5–15].

Відповідно, формуються дві провідні наукові школи етапу:

- ціннісно-універсалістська школа, що розглядала політику як універсальну категорію людського буття та вважала, що расова диференціація людської популяції не впливає на її закономірності (К. Маркс, М. Миклухо-Маклай, А. Богданов, К. фон Бер, Хв. Вовк, Ю. Талько-Гринцевич, Д. Клеменц, І. Яворський, Н. Цибульський, К. Іков, А. Елькінд, Е. Кіне, О. Івановський);
- расово-сегрегаційна школа, що розвивалась в контексті напрямків евгеніки та соціал-дарвінізму, тлумачила політику як суспільні відносини, базовані на расових властивостях (Ф. Гізо, А. де Токвіль, Ф. Гальтон, Ж.А. де Гобіно, Р. Вагнер, Х. Чемберлен, О. Аммон, Ж.В. де Лапуж, Л. Вольтман, М. Грант, Ш. Летурно).

Другий етап – соціально-антропологічний (XIX-XX ст.)

На цьому етапі політико-антропологічний науковий дискурс розвивався в межах соціальної (Франція, Великобританія) та культурної (США, Німеччина) антропології, що поставили в центр дослідницької уваги варіативність та різноманіття людського в природі, а природного в людині [4]. При цьому, соціально-культурна антропологія вивчала культур-

ність соціуму та соціальність культури, що наклало відбиток на сприйняття й тлумачення політики [18]. Її пропонувалось визначати як ключову (первинну) або другорядну (похідну) структуру суспільної еволюції.

Головним результатом тривалого розвитку попереднього фізико-антропологічного етапу стало сприйняття антропологами тези про культурну відмінність всіх наявних у світі людських спільнот. Ця теза почала сприйматись як фундаментальна основа антропологічних студій [20, р. 23–44]. Кожне суспільство, кожен етнос, кожна соціальна група, на думку антропологів, володіли власною умовною знаковою системою («традиціями»), що сформувались історично та, передаючись з покоління в покоління генетичним або соціокультурним чином, визначали специфіку відмінності локальної спільноти [8].

В залежності від бачення ролі та функцій політики в соціальному розвитку пропонуємо диференціювати вчених-антропологів наступним чином:

– перший напрямок, що визнавав політику первинною структурою людських суспільств, внаслідок чого вивчення політики пропонувалось ставити «на чолі» культурної самобутності конкретної спільноти (Ш. Летурно, О.Г. Аммон, Ж.В. де Лапуж, Г. Коссінна, Л. Вольтман, Ж. Монтандон, О. Гольденвейзер, А. Редкліфф-Браун, К. Шмітт, Г. Плесснер, К. Льовіт, А. Сові, Л. Гумільов, Дж. Грінберг, М.А. Кромпець, Е-А. Геллер);

– другий напрямок, що визнавав політику вторинною структурою людських суспільств, внаслідок чого вивчення політики пропонувалось «вписувати» в контекст локальної культури (Е. Дюркгейм, Е. Тейлор, Дж. Фрезер, В. Вундт, Б. Малиновський, О. Потебня, Л. Леві-Брюль, Ф. Боас, Е. Гуссерль, М. Шелер, Е.К. Парсонс, Т. Парсонс, А.Л. Крьобер, Е. Сепір, Р. Бенедикт, М. Мід, Г. Бейтсон, Ф. де Лагун, К. Леві-Стросс, Ю. Бромлей).

В обох напрямках, антропологічне вивчення політики передбачало аналіз побутування та імплементації в реальному владно-управлінському просторі «політичної традиції» [12]. Поступово категорія «політична традиція» як дослідницький предмет увійшла в структуру політичної антропології – дисципліни, що вивчає народи світу з метою виявлення особливостей політичної організації в історичній динаміці [19, с. 348–360].

Політична антропологія як самостійна антропологічна дисципліна з'явилась 2 грудня 1886 р., коли професор Ж.В. де Лапуж (1854-1936 рр.) виступив у актовій залі, яка заснована видатним фізичним антропологом П. Брока Вищої антропологічної школи (м. Париж) із лекцією «Антропологія та політична наука». Саме тоді термін «політична антропологія» де Лапуж запропонував вживати у подібному до сучасної його дефініції значенні [13].

Грунтуючись на традиціях расово-сегрегаційної школи фізико-антропологічного етапу, француз де Лапуж став фундатором біологічного пояснення політичної життєдіяльності [13]. Його підтримали німецькі вчені О.Г. Аммон (1842-1916 рр.) та Л. Вольтман (1871-1907 рр.) [6].

Третій етап – політологічний (1949 р. – сьогодні)

Інституціоналізація політичної науки в 1948-1949 рр. призвела до політологізації антропологічних студій, які розвивалися в рамках Першого напрямку соціально-антропологічного етапу. Зусиллями французьких вчених Ж. Баландьє (1920-2016 рр.), А. Сові (1898-1990 рр.), М. Лейріса (1901-1990 рр.) та англійського структурного функціоналіста А. Редкліффа-Брауна (1881-1955 рр.), поліантропологія отримала свій остаточний предмет – «політичну традицію». Розвиток політології перетворив поліантропологію в межову дисципліну – між політичною наукою та соціально-культурною антропологією [1, р. 42].

Ключовими напрямками політико-антропологічних студій, які сконцентровані передусім навколо спільності та відмінності у різновидах політичних організацій суспільств,

є «окцидентальний» (західний) та «орієнтальний» (східний). При цьому, у фокусі обох напрямків знаходиться «поляризація» розуміння політики та сприйняття політичних дій.

Список використаної літератури

1. Aidan S. Orientations in Political Anthropology. *Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne des Études Africaines*. 1969. Vol. 3, No. 1, Special Issue : Rural Africa. P. 42–52
2. Баландые Ж. Політична антропологія / пер. з франц. О. Хоми. Київ: «Альтерпрес», 2002. 252 с.
3. Белик А.А. Культурная (социальная) антропология. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2009. 614 с.
4. Бромлей Ю.В., Чистов К.В. Основные направления развития советской этнографии. *Этнография в странах социализма. Очерки развития науки. Отдельный оттиск*. Москва : Наука, Институт этнографии им. Н.И. Миклухо-Маклая АН СССР, 1975. С. 7–53.
5. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 336 с.
6. Вольтман Л. Политическая антропология. Москва : Белье альвы, 2000. 448 с.
7. Геккель Э. *Красота форм в природе*. Санкт-Петербург : Издательство В. Регена, 2007. 144 с.
8. Еліас Н. Процес цивілізації. *Соціогенетичні і психогенетичні дослідження*. Київ : Альтернативи, 2003. 672 с.
9. Easton D. Political Anthropology. *Biennial Review of Anthropology*. 1959. Vol. 1, P. 210–262.
10. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. New York: Wiley, 1965.
11. Кравець А.Ю. Влада в сучасному політико-антропологічному дискурсі: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, 2010. 19 с.
12. Кравець А.Ю. Політична антропологія. Дніпро : Акцент, 2012. 178 с.
13. De Larouge Georges Vacher. *La Solidarite Sociale: Ses Causes, Son Evolution, Ses Consequences*. Paris, 1907.
14. Лефорт К. Формы истории. Очерки политической антропологии / пер. с фр. В.Ю. Быстрова. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 342 с.
15. Лопатин Л. Декарт как основатель нового философского и научного мировоззрения. *Философские характеристики и речи*. Москва : АСТ, 2000. с. 3–37.
16. Maiese Michelle, Hanna Robert. *The Mind-Body Politic*. New-York : Palgrave Macmillan, 2019.
17. Malinowski B. *Crime and Custom in Primitive Society*. London: Routledge & Kegan Paul, 1970 [1926].
18. Мельник В.М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. Вінниця : «Вінницька міська друкарня», 2015. 552 с.
19. Мельник В.М. Теоретична конструкція політичної антропології. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 113 (10). С. 348–360.
20. Melnyk V. Chapter Two : Tradition and Nation in Political Anthropology : The Ukrainian Ethno-historical Context. *The Process of Politicization : How Much Politics Does a Society Need? CGS Studies* edited by W/ Waclawczyk and A/ Jarosz. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing. Vol. 5. P. 23–44.
21. Montagu A. The Concept of Race. *American Anthropologist*. 1962. Vol. 64 (# 5). P. 919–928.
22. Morlino L., Berg-Schlosser D., Badie B. Political Science: a Global Perspective. London: SAGE Publications Ltd, 2017.
23. Саид Э. В. Культура и империализм / пер. с англ. А.В. Говорунова. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2012. 734 с.

24. The International Political Science Association. *IPSA Strategic Plan 2018-2022 : The Voice of Political Science around the World*. Paris-Montreal : Concordia University, 2018.
25. Thomassen B. What Kind of Political Anthropology? *International Political Anthropology*. 2008. Vol. 1. No 2. P. 263–274.
26. Wiley A.S., Cullin J.M. What Do Anthropologists Mean When They Use the Term Biocultural? *American Anthropologist*. 2016. Vol. 118 (No 3). P. 554–569.
27. Wydra H. *Politics and the Sacred*. United Kingdom : Cambridge University Press, 2017. 276 p.
28. Wydra H., Thomassen B. Introduction : the promise of political anthropology. *Handbook of Political Anthropology* (2018) / edited by H. Wydra and B. Thomassen. UK-USA : Edward Elgar Publishing. P. 1–17.

THREE STAGES OF POLITICAL ANTHROPOLOGY

Viktor Melnyk

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

Political anthropology is a discipline that explores the ideological peculiarities of the development of traditional forms of political system in the historical process. French anthropologist Georges Balandier also defined political anthropology as «an attempt at a political reading of society» (1967). In the focus of research of this discipline there is a political tradition, as a key factor in the differentiation of political organizations of different societies in the historical dynamics. Prominent political anthropologists should be considered M. Moss (1872-1950), A. Radcliffe-Brown (1881-1955), M. Leiriss (1901-1990), J. Balandier (1920-2016), J. Derrida (1930-2004), F. Xiaotong (1910-2005), L.-S. Senghor (1906-2001) etc. In contemporary Ukrainian science, political anthropology is experiencing a period of institutionalization. Among the pioneers of Ukrainian political anthropology, Valeriy Denysenko (Lviv), Anastasiya Kravets (Dnipro), Mikhaylo Yuriy (Chernivtsi), Fedir Kyrlyuk (Kiev) should also be considered. The article focuses on the origins of political anthropology, the historical analysis of the philosophical and natural prerequisites of the formation of this scientific discipline. For the first time, a clear periodization of political anthropology, divided into a physico-anthropological stage (XVII-XIX centuries), a socio-anthropological stage (XIX-XX centuries), a political science stage (since 1949), was proposed.

Key words: Political Anthropology, Political Tradition, Periodization of Formation of Political Anthropology, Physico-Anthropological Stage, Socio-Anthropological Stage, Political Science Stage, Main Scientific Directions.